

Wprowadzenie

Pozycja małych miast w układach osadniczych Europy przez długi czas bazowała na obsłudze otaczających je terenów wiejskich. Poza usługami dla lokalnego rynku, podstawą utrzymania dużej części mieszkańców miasteczek było rolnictwo, rzadziej górnictwo lub - w strefach nadmorskich - rybactwo. Małe miasta, w większości krajów europejskich, są traktowane jako integralna część obszarów wiejskich, jednak zachodzące w drugiej połowie XX w. procesy społeczno-gospodarcze zasadniczo zmieniły zewnętrzne uwarunkowania ich rozwoju. Współcześnie (pod wpływem uprzemysłowienia, ewolucji usług, metropolizacji, globalizacji i związanych z nimi procesów) wiele spośród dotychczasowych funkcji małych miast zostało przejętych przez większe centra miejskie oraz nowe struktury gospodarcze (np. zlokalizowane na obrzeżach dużych miast centra usługowe, specjalne strefy ekonomiczne, sieci konkurencji w skali globalnej itd.). W licznych przypadkach podważyło to podstawy egzystencji małych miast, ze wszystkimi negatywnymi skutkami tych oddziaływań, zarówno w sferze społecznej (m.in. odpływ ludności, problemy z zatrudnieniem), ekonomicznej (np. słabe zainteresowanie inwestorów, nierówna konkurencja w sferze handlu i usług, samoograniczający popyt), jak i infrastrukturalnej (brak inwestycji komunalnych, dekapitalizacja majątku trwałego i in.).

Procesy urbanizacji przestrzeni zachodzące wokół ośrodków centralnych, a także - silnie eksponowane w pierwszej dekadzie XXI w. - procesy metropolizacji sprawiły, że coraz więcej uwagi poświęca się nie tylko strefom centralnym aglomeracji miejskich, ale także obszarom otaczającym wielkie miasta. Jednak niezależnie od fazy rozwoju struktur ekonomiczno-przestrzennych, ciągle istotnym elementem organizującym zarówno przestrzeń wielkomiejską, jak i obszary zewnętrzne, często peryferyjne - pozostają ośrodki lokalne, małe miasta. Dlatego można zauważyć rosnące zainteresowanie podstawami gospodarczymi ich egzystencji, problemami rozwojowymi, a w szczególności relatywnie nowymi zjawiskami w grupie centrów obsługujących strefy lokalne, jakimi są przekształcenia rewitalizacyjne i zmiany związane z procesami gentryfikacji.

Podejmowana w wielu regionach polityka rewitalizacji małych miast koncentruje się przede wszystkim na działaniach związanych z warunkami życia ich użytkowników, takich jak poprawa estetyki zaniedbanych fragmentów przestrzeni miejskiej, jakość miejsc publicznych (m.in. monitorowanie bezpieczeństwa w miejscach publicznych), ochrona miejskiego krajobrazu kulturowego, inwestycje (budowa, przebudowa i modernizacja) w infrastrukturę podstawową (sieci wodociągowe, kanalizacyjne, ciepłownicze, elektryczne, zagospodarowanie odpadów, drogi lokalne

itp.), społeczną (obiekty kulturalne, sportowo-rekreacyjne, turystyczne, edukacyjne, lokalne socjalne), natomiast w mniejszym stopniu na inicjatywach wzmacniających gospodarczy potencjał lokalnych ośrodków.

Z kolei procesy gentryfikacji, w odniesieniu do małych miast i ich otoczenia, to przede wszystkim działania związane z dążeniem do kompleksowej poprawy zabudowy mieszkaniowej w ich strefach centralnych, umożliwiające poprawę statusu miejsc ważnych dla wizerunku, wymianę populacji i wprowadzanie nowych lub zmodernizowanych funkcji. Jeśli gentryfikację odnieść do małych miast w kontekście trzech rodzajów zmian (ekonomiczne, społeczne i symboliczne – kulturowe)¹, to jej efekty (wzrost kosztów utrzymania, zmiany składu społecznego kierunku młodszych, lepiej wykształconych i pracujących głównie w sektorze usług oraz poprawa wizerunku i prestiżu) wprowadzają lokalne ośrodki na zupełnie nową, niekoniecznie związaną z obsługą wiejskiego otoczenia, ścieżkę rozwoju. W połączeniu z procesami rewitalizacji, kierunki rozwoju małych miast nie tylko są, ale i mogą różnić się zasadniczo. Autorzy tomu, na wybranych przykładach, analizują oba procesy głównie od strony związanych z nimi zmian w strukturze małych miast w Polsce.

Tom otwierają artykuły S. Korenika i M. Rogowskiej oraz A. Polko poświęcone gentryfikacji jako procesowi oddziałującemu na przeobrażenia przestrzeni małych miast w różnych układach przestrzennych. Kolejne opracowania koncentrują się na ewolucji procesów rewitalizacyjnych w polskich małych miastach (E. Litwińska) oraz problemach związanych z rewitalizacją lokalnych ośrodków w zewnętrznych strefach dużych aglomeracji miejskich (R. Adamczyk oraz K. Heffner i M. Twardzik). Interesujące nawiązanie do historii i jej pozostałości w układach urbanistycznych małych miast, w kontekście lawinowo zachodzących współczesnych zmian w lokalnych przestrzeniach miejskich (dawne miasteczka żydowskie w Polsce) przedstawił L. Kozłowski. Kolejne teksty poświęcono efektom lokalnym, możliwościom rozwojowym i skutkom zewnętrznym zmian rewitalizacyjnych i rewaloryzacyjnych w przestrzeni małych miast (R. Jaroszevska-Brudnicka, a także M. Kowalski, P. Ror-Maziarz i B. Bartosiewicz (przykład Brzezin, woj. łódzkie), M. Kulesza i D. Kaczyńska (przykład Chojny, Morynia i Trzebiatowa, woj. zachodniopomorskie), L. Groeger oraz R. Pustelnik (Szczawno-Zdrój). Opracowania B. Koneckiej-Szydłowskiej, a także A. Jezierskiej-Thöle i M. Gwiaździńskiej wiążą się z tworzeniem kapitału endogenicznego przez małe miasta i jego wykorzystanie do ich rozwoju. Do kwestii wielofunkcyjności w lokalnych ośrodkach i jej niejednoznacznego oddziaływania na ich rozwój nawiązuje ostatni artykuł autorstwa A. Wojtowicz.

Zaprezentowane prace, odnoszące się do endogenicznych zmian w strukturach przestrzennych małych miast (procesów rewitalizacji, rewaloryzacji, gentryfikacji) wskazują, że lokalne ośrodki i związane z nimi obszary wzajemnych oddziaływań (najczęściej wiejskie) są w bardzo różnym stopniu zintegrowane ze swoim otoczeniem

¹ Zob. Karwińska (2008).

gospodarczym i społecznym, co istotnie wpływa na kształtowanie możliwości ich rozwoju². Nie ulega natomiast wątpliwości, że im większy jest stopień lokalnej integracji małych miast, traktowanych jako centra otaczających obszarów wiejskich, tym większe i bardziej stabilne są możliwości kształtowania podstaw dla lokalnych obszarów rozwoju społeczno-gospodarczego składających się na potencjały regionalne.

Literatura

- Heffner K., Marszał T., 2005, *Wprowadzenie*, [w:] *Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym*, K. Heffner, T. Marszał (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 220, Warszawa.
- Heffner K., Marszał T., 2005/2006, *Wstęp*, [w:] *Małe miasta - studium przypadków*, K. Heffner, T. Marszał (red.). Polskie Towarzystwo Geograficzne, Wydział Nauk Geograficznych UŁ. Łódź.
- Heffner K., Marszał T., 2006, *Uwarunkowania rozwoju i zmiany w zagospodarowaniu małych miast w Polsce w drugiej połowie XX w.*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju małych miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 226, Warszawa.
- Heffner K., Marszał T., 2008, *Wstęp*, [w:] *Ośrodki lokalne w strefie oddziaływania wielkich miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 238, Warszawa.
- Heffner K., 2009, *Rola małych miast w rozwoju obszarów wiejskich – porównania europejskie*, [w:] *Specyfika odnowy małych i średnich miast w Polsce*, J. Poczobut (red.). Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, Kraków.
- Karwińska A., 2008, *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

Krystian Heffner
Tadeusz Marszał

² Por. m.in.: Heffner, Marszał (2005), s. 5-6; Heffner, Marszał (2005/2006), s. 5-6; Heffner, Marszał (2006), s. 7-20; Heffner, Marszał (2008), s. 5; Heffner (2009), s. 59-74.